

JOURNAL OF SOCIAL AND HUMANITIES SCIENCES RESEARCH (JSHSR)

Uluslararası Sosyal ve Beşeri Bilimler Araştırma Dergisi

ISSN:2459-1149

Article Type
Research Article

Received / Makale Geliş
27.12.2020

Published / Yayımlanma
31.01.2021

<http://dx.doi.org/10.26450/jshsr.2306>

Alıkhán ZHAMALOV

Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Psikoloji Bölümü, Ankara / TÜRKİYE

Dr. Öğr. Üyesi Emine İNAN

Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Psikoloji Bölümü, Ankara / TÜRKİYE

Citation: Zhamalov, A. & İnan, E. (2021). Sürgün Edilmiş Ahıska Türklerinin Etnik Kimliği ve Psikolojik Özellikleri. *Journal of Social and Humanities Sciences Research*, 8(65), 221-230.

SÜRGÜN EDİLMİŞ AHISKA TÜRKLERİNİN ETNİK KİMLİĞİ VE PSİKOLOJİK ÖZELLİKLERİ

ÖZET

Sürgün ve zorunlu göç konuları her çağda güncel bir konu olmaya devam etmektedir. Yapılan alanyazın taraması, zorla sürgün edilen bireylerin ve milletlerin psikolojik ve etnik özelliklerini tanımlamayı amaçlayan çalışmaların sınırlı olduğunu göstermiştir. Bu nedenle bu makalenin amacı, sürgün edilen Ahıska Türklerinin etnik kimliklerini ve psikolojik özelliklerini değerlendirmektir. Öncelikle sürgün kavramı ve bu sürecin milletlerin kültürel ve sosyal yaşamındaki etkileri irdelenmiştir. Sonrasında, etnik kimlik kavramı ele alınıp bu sürecin oluşum aşamaları anlatılmıştır. Ayrıca, Ahıska Türklerinin kimliğini ve psikolojik özelliklerini daha iyi anlamak için bu milletin tarihine kısaca değinilmiştir. Özetle, söz konusu Ahıska Türklerinin köken olarak Türk soyundan geldiği ancak Ahıska Türklerinin iki kültürlü ve iki/üç dilli bir ulus olduğu yönündeki bulgular sunulmuştur. Bununla beraber bu etnik azınlığa mensup kişilerin belirsizlik, utanç, şüphe, suçluluk, yalnızlık, umutsuzluk ve başka psikolojik zorlukları yaşadıkları gösterilmiştir. Fakat tüm zorluklara rağmen Ahıska Türklerinin, uyum içinde olma, dayanıklılık, çalışkanlık ve üretkenlik, yeni ilişkilere açık olma, yeni bir topluma hızlı bir şekilde uyum sağlama ve dostluk içinde yaşama yeteneği gibi nitelikleri kazandıklarına dair bulgular sunulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Sürgün, Etnik Kimlik, Ahıska Türkler

ETHNIC IDENTITY AND PSYCHOLOGICAL CHARACTERISTICS OF DEPORTED AHISKA TURKS

ABSTRACT

The topic of deportation and forced migration continue to be a relevant topic at all centuries. An analysis of scientific literature showed that there are limited studies aimed at determining the psychological and ethnic characteristics of forcibly deported people. Therefore, the purpose of the current article is to discuss the ethnic identities and psychological characteristics of the deported Ahıska Turks. First of all, the concept of deportation and its effects on the cultural and social life of deportees were defined. After that, the definition of ethnic identity was considered and the stages of its formation were characterized. In order to better understand the ethnic identity and psychological characteristics of the Ahıska Turks, the history of these people was briefly described. As a result, it was determined that this ethnic minority was a descendant of the Turks. However, it was also found that Ahıska Turks are a bicultural and bi/trilingual ethnic group. Furthermore, it has been shown that representatives of this ethnic minority passed through uncertainty, shame, doubt, guilt, loneliness, despair and other psychological issues. Nevertheless, Ahıska Turks who suffered all the difficulties were identified with such qualities as social cohesion, endurance, hard-working, productivity, the ability to be open to new relationships, quickly adapt to a new society and friendly co-exist with different ethnics.

Key Words: Deportation, Ethnic Identity, Ahıska Turks

1. GİRİŞ

Bir toplum için en zor duygusal deneyimlerden biri, kendi topraklarından sürgün edilmesinden kaynaklanan kültürel ve etnik kimlik üzerindeki etkileridir (Miller, Worthington, Muzurovic, Tipping ve Goldman, 2002). Çünkü sürgün, yabancı toprak ve kültürlerde yaşamla birlikte, kişilerin anavatanına dönüş yasağını da içeren bir süreçtir (Lacroix ve Sabbah, 2011; von Werthern ve ark., 2018). Lacroix ve Sabbah'a (2011) göre sürgün konusu, birçok beşeri bilimlerde yaygın olarak ele alınan konulardan biri olup; psikoloji alanındaki bilim insanlarının da ilgisini çekmektedir. Bilim insanları, sürgün sürecinden kaynaklanan travma (Sachs, Rosenfeld, Lhewa, Rasmussen ve Keller, 2008), kültürel

stres (Miller ve ark., 2002), uyum sorunları (Hosin, Moore ve Gaitanou, 2006), depresyon, anksiyete ve travma sonrası stres bozukluğu (TSSB) (von Werthern ve ark., 2018) gibi psikolojik sorunlara dikkat çekmişlerdir. Alanyazına göre bilim insanları, çoğunlukla sürgün edilen kişilerin olumsuz psikolojik özelliklerine odaklanmışlardır. Ancak pozitif psikoloji çerçevesinde, bu makale sürgün edilen Ahıska Türklerinin sürgün sonucunda sürdürdükleri olumlu özelliklerini ve etnik kimliği incelemeyi amaçlamaktadır.

Munoz (1980) sürgünü sadece kendi topraklarının kaybı olarak değil, aynı zamanda ‘ömür boyu belirsiz bir kayıp’ olarak da tanımlamaktadırlar. Çünkü bu süreç aniden gerçekleşmektedir ve bu sürecin mağdurları, genellikle sürgün edilme nedenlerini de bilmemektedir (Perez, 2016). Bu nedenle sürgünün sonuçları, etnik azınlığın psikolojik ve kültürel yaşamında bazı değişiklikler ile karakterize edilmiştir (Bhugra, 2004; von Werthern ve ark., 2018). Örneğin, yeni bir kültürel çevrede yaşamaya başlayan mülteciler, kendi kültürel değerleri ile ev sahibi toplumun kültürel değerlerini karşılaştırmaya başlarlar. Bu karşılaştırmalar ise sonuçta kişilerin birbirlerini yanlış anlamasına ve saldırgan davranışlar sergilemesine neden olabilmektedir (Roizblatt ve Pilowsky, 1996). Ayrıca Lacroix ve Sabbah’ın (2011) bulgularına göre topraklarından sürülen kişiler, yeniden yerleşim konusunda ve kültürel konularda sorunlar yaşamaktadırlar. Ebeveynler ve çocuklar, psikolojik iyi oluş ile uyum arasındaki ilişkinin olumsuz etkilenmesi (Hosin, Moore ve Gaitanou, 2006), aile çatışmaları (Roizblatt ve Pilowsky, 1996), ekonomik zorluklar (Perez, 2016), iş bulma zorlukları ve eğitim ile ilgili sorunlarla (Carswell, Blackburn ve Barker 2011) karşı karşıya kalmaktadırlar. Dahası, sürgün edilenler, sürgün sırasında aile üyelerinin ve akrabalarının kaybı nedeniyle de psikolojik olarak olumsuz etkilenmektedir (Espin, 1987). Yukarıda belirtildiği gibi, sürgün nedeniyle mültecilerin sadece sosyo-psikolojik alanda değişiklikler ile karşı karşıya kalması değil, aynı zamanda bu sürecin insanların etnik kimliğinde de değişikliklere sebep olması söz konusudur (von Werthern ve ark., 2018).

Kimlik konusunu inceleyen ilk psikologlardan biri Erikson'dur (1993). O, kimlik kavramını hem bireysel olarak hem de grup düzeyinde ele almıştır. Bilim insanı, kişilik ve grup arasındaki uçurumu kapatmaya ve kimlik sorununu gruplar arası ilişkilerin psikolojisine yaklaştırmaya çalışmıştır (Erikson, 1993). Dolayısıyla etnik kimlik, bireyin belirli bir etnik topluluğa ait olma bilinciyle karakterize psikolojik bir kategoridir. Başka bir deyişle, bir kişi tarafından grup üyeliğine atfedilen değeri ve duygusal anlamı içermektedir. Başka bir deyişle, bir kişi tarafından grup üyeliğine atfedilen değeri ve duygusal anlamı içermektedir. Ancak Shpet'e (1927) göre, etnik kimlik için sadece farkındalık yeterli değildir. Aynı zamanda etnik bir topluma ait olma algısı, anlayışı, değerlendirmesi ve etnik deneyimleri de içermelidir.

Yanmış ve Kahraman’a (2013) göre, etnik kimlik esas olarak iki kaynaktan oluşmaktadır. Birincisi, bir kişinin doğumdan itibaren sahip olduğu, cinsiyet, fiziksel özellikler ve etnik köken gibi statik unsurlarken; ikincisi, insanların zaman içinde sosyal çevreleri aracılığıyla edindikleri dinamik değerlerdir. Bu nedenle, psikologlar etnik kimliğin oluşum aşamalarını şu şekilde belirtmişlerdir:

1. Doğumdan 3 yaşa kadar, bebeğin etnik özelliklerine dair birincil algısı oluşmaktadır (Katz, 1976);
2. 3 ila 4 yaş arası çocuk, kişiliğinin değişmezliğini fark etmeye başlamaktadır (Katz, 1976). Ayrıca, etnik kimlik hakkındaki bilgi (Goodman, 1964) ile birlikte cilt rengi ve ırksal tutumlardaki farkın bilinci oluşmaktadır (Porter, 1971). Çocuk, sosyal karşılaştırmaya yol açan farklı gruplar hakkında bilgi biriktirir ancak bu aşamada etnik duygular hala eksiktir (Aboud, 1977). Böylece, bu yaşta çocuk kendi etnik kimliği hakkında bilgi biriktirir fakat tam olarak kendi etnik kimliğini tanımlayamaz;
3. 4 ile 8 yaş arasında çocuk, etnik yönelimler (Goodman, 1964), sosyal olarak belirlenmiş tercihler (Porter, 1971), çocuğun etnik grubuna yönelik sevgisi ve duygular hakkında bir farkındalık oluşur (Aboud, 1977);
4. 8 ile 10 yaş arasında çocukların kendi etnik gruplarına yönelik tutumlarının oluşumu süreci sona ermekte (Goodman, 1964; Katz, 1976) ve diğer etnik gruplara yönelik ilgi oluşmaktadır (Aboud, 1977).

Sonraki aşamalar, hem etnik farkındalık (kendi etniği ve başka etnikler hakkında bilgi) sağlanması hem de etnik kimliğin güçlendirilmesi ile karakterize edilmektedir. Bilim insanlarına göre, etnik farkındalık, deneyim, yeni bilgi edinme ve bilişsel yeteneklerin gelişimi ile artmaktadır (Goodman, 1964; Katz, 1976). Öncelikle etnik kimlik, ten rengi, görünüm, dil, maddi kültür unsurları (yiyecek, giyim) ve

gelenekler gibi belirgin göstergelere dayanmaktadır. Bilimsel topluluğa göre, etnik kimliğin oluşumunu etkileyen en yaygın faktörler: Ailede etnik sosyalleşmenin özellikleri (Liebkind, 1989); etnik çevrenin özellikleri ve bireyin yakın çevresi (Rosenthal, 1974); bir etnik grubun toplumdaki statüsü veya gruplar arasındaki ilişkileri (Driedger, 1975) olarak belirlenmiştir. Böylece, etnik gruplar arası statü ilişkilerinin eşit olduğu çok etnikli bir ortamda, bireyin iki veya daha fazla kültürle aynı anda tanımlanabileceği bulunmuştur. Bilim insanları, etnik grubun üyeleri tarafından iki kültürlü bir kimliğin oluşmasının sadece grup ve toplum ile ilişkili olarak (Rosenthal, 1974) ortaya çıkmadığını, aynı zamanda bireyler tarafından da tercih edildiğini belirlemişlerdir (Berry, 2005).

2. AHISKA TÜRKLERİNİN ETNİK KİMLİĞİ

Bu çalışma Ahıska Türklerinin etnik kimliğini incelemektedir. Dolayısıyla Ahıska Türklerinin etnik özelliklerini tam olarak anlamak için tarihlerini ve psikolojik özelliklerini kısaca ele almak gerekmektedir. Çünkü bu milletin etnik kimliği, toplumun dilinden dinine, kültürel ve tarihi değerlerden sosyal ve politik unsurlara kadar bir dizi faktörden oluşmaktadır (Zeyrek, 2008).

Ahıska Türkleri, sürgün edilmeden önce Gürcistan'ın güneyinde, Türkiye sınırına yakın, Posof şehrinden 14 kilometre uzaklıkta küçük bir etnik grup olarak yaşamaktaydı (Yunusov, 1999). Sürgünden sonra, Sovyetler Birliği hükümeti Ahıska bölgesini Meshetiya olarak adlandırmıştır. Bu nedenle farklı çalışmalarda hem Ahıska Türkleri hem de Meshet Türkleri terimleri kullanılmıştır. Panesh ve Ermolov'a (1999) göre Meshetiya'dan gelen Türkler, Gürcistan ve Türkiye olmak üzere iki farklı etnik bölge arasında yaşadıkları için her iki halkın kültürünü taşıyarak özel bir etnik grubu temsil etmektedirler.

Bilim insanları tarafından, Ahıska Türklerinin etnik kökenine dair üç ana teori ortaya koyulmuştur (Blandy, 1998; Eremeev, 1971; Kalkan, 1998; Trier, Kilimnik ve Tarkhan-Mouravi, 2011).

1) Ahıska Türklerinin kökeni Gürcülere dayanıp 16.yy'da Osmanlı İmparatorluğu'nun bir parçası olmasıyla İslam'ı kabul ederek Ahıska Türkleri asimile olmuşlardır. Asimilasyonun bir sonucu olarak, bu millet kendilerini Türk kökeninin temsilcileri olarak görmeye başlamışlardır (Blandy, 1998; Trier ve ark, 2011).

2) Başka bir teoriye göre Ahıska Türkleri; Saklar, Massagetlar, Hunlar ve Kıpçaklar gibi eski Türk kabilelerinin torunlarıdır (Eremeev, 1971).

3) Üçüncü teoriye göre ise Osmanlı İmparatorluğu 1573'te Gürcistan'ı hâkimiyet altına aldığı anda, İç Anadolu Bölgesi'nden, özellikle Konya, Tokat ve Yozgat şehirlerinde yaşayan ve Oğuz boyundan gelen Türkler Ahıska'ya taşınmıştır. Burada yaşamakta olan birkaç yerel, Türk kabilesine karışmış ve bunun sonucunda Ahıska Türklerinin etnik kökenini oluşturmuştur (Demiray, 2012; Kalkan, 1998; Zeyrek, 2008).

XIX. yüzyılda Rusya'nın kaynak ve belgelerinde, bu etnik gruba "Sünni Gürcüler", "Meshetler" adı verilmiştir. 1893'ten beri ise Türkler olarak adlandırılmaya başlanmıştır (Simonenko, 2002). 1923'ten sonra da Ahıska Türklerine "Azerbaycanlılar" terimi kullanılmıştır (Trier ve ark., 2011). Sürgün edildikten sonra belgelerde "Türkler", "Sovyet Türkleri" ve bazen "Kavkaz Türkleri" olarak tescil edilmişlerdir (Yunusov, 1999). Ancak 1989'dan beri söz konusu olan azınlık temsilcileri kendilerini "Ahıska Türkleri" olarak tanımlamaktadır (Simonenko, 2002). Bu makalede, bilimsel alanyazında ve Türkiye'de kabul edilen "Ahıska Türkleri" terimi kullanılmıştır (Derviş, 2019; Kalkan, 1998; Zeyrek, 2008). Yukarıda da belirtildiği gibi sürgün edilmeden önce Ahıska Türkleri, iki kültürlü bir etnik grup olarak kabul edilmektedir (Panesh ve Ermolov, 1999). Dolayısıyla, Ahıska Türklerinin kültürel norm ve değerlerinin temelinde Türk kültürünün unsurları hâkim gibi görünse de hala Gürcü kültürünün unsurları da mevcuttur. Gürcü kültürünün unsurları Ahıska Türklerinin geleneklerinde, danslarında, mutfağında yaygın şekilde görülebilmektedir.

Seferov ve Akış (2008), sürgün deneyimine rağmen Ahıska Türklerinin kendi kültürlerinin temel unsurlarını korumayı başardıklarını belirtmektedirler. Konu olarak, Ukrayna'dan Erzincan eyaletine getirilen Ahıska Türklerini inceleyen bu çalışmada katılımcılara "hangi etnik grupla özdeşleşiyorsunuz?" diye sorulmuştur. Çalışmaya katılanların %60'ı "Türk", %26'sı "Müslüman" ve yaklaşık %13'ü "Ahıska Türk'ü" yanıtını vermiştir (Aydın ve Kemahli, 2017). Bu çalışmanın katılımcılarından biri (erkek, 46 yaşında, evli) "Ahıska bölgesinden sürgün edildik, bu yüzden Ahıska

Türkleri olarak adlandırıldık ama bizim Türkiye'deki yaşayan Türklerden farkımız yok” demiştir. Diğer bir katılımcı da (Kadın, 48 yaşında, evli) “Biz Türk’üz, fakat nereye gidersek gidelim bizim millete farklı isim veriliyor. Mesela, Sovyetler zamanında bizim millete ‘Ahıska’ kelimesi eklendi, yaklaşık 25 yıl Ukrayna’da yaşadık ‘Meskhetians’ olarak adlandırıldık” diyerek kendilerini Türk olarak görseler de ev sahibi topluluklar tarafından farklılıklarının hep vurgulandığına dikkat çekmiştir (Aydın ve Kemahli, 2017).

Ahıska Türklerinin büyük bir kısmı kendilerini Türk olarak görse de Gürcistan’da yaşayan bu etnik grubun mensuplarının çoğunluğu kendilerini etnik Gürcüler olarak tanımlamaktadır. Sumbadze ve Tarkhan-Mouravi (2005), “Sürgün Edilmiş Ahıskalıların Toplum, Devlet ve Uluslar üstü Bağlamında Dönüşü ve Adaptasyonu” isimli çalışmasında katılımcıların %77.4’ü kendilerini Gürcü kökenli, %12.3’ü Meshet olarak, %4.8’i kendilerini herhangi bir etnik grupla ilişkilendirmediğini ifade ederken sadece %3.4’ü kendilerini Türk olarak tanımlamışlardır. Bu şekilde tanımlamalarının nedeni ise Gürcistan’daki Ahıska Türklerine uygulanan asimilasyon politikasıdır. Kendini Gürcü olarak tanıyan ve Gürcü soyadını alan bireyler kendi anavatanına dönebilmektedir. Bundan dolayı bazı Ahıska Türklerinin soyadları Gürcücedir (Abaşidze, Kokonaşvili, Çikadze, Amanaşvili vb.). Dahası, Gürcistan’da yapılan çalışmalarda, bilim insanları Ahıska Türklerinin damarlarında Gürcü kanının aktığını savunmaktadırlar (Sumbadze ve Tarkhan-Mouravi, 2005; Swerdlow, 2006). Üstelik Gürcistan’daki bilim insanları, Ahıska Türklerinin eski Gürcü Mesh Kabilesinin temsilcileri olduğuna inanarak, Türkiye sınırlarında uzun zaman yaşamış olup, Türk milleti ile etnik evlilikler gerçekleştirmediklerini savunmaktadırlar (Sumbadze ve Tarkhan-Mouravi, 2005). Kiknadze (2008) ise çalışmasında, Ahıska Türklerinin aslında vatanlarını kaybetmemek için baskı sonucunda İslamiyet’i kabul eden Hıristiyan bir topluluk olduğunu belirlemektedir.

Birkaç defa topraklarından sürülen Ahıska Türkleri, farklı toplumlarda yaşamaya maruz kalarak bu toplumlar tarafından sosyal, kültür, dil ve kimlik konularında etkilenmişlerdir (Geertz, 1967; Güvenç, 2016). Kültürel kimliğin, bireyin kendini ulus, etnik, dil, ırk, cinsiyet ve din gibi farklı kültürel kategorilerle tanımladığında ortaya çıktığı savunulmaktadır (Geertz, 1967). Ahıska Türkleri ise yukarıda belirtilen kültürel kategorileri nesilden nesile, son derece iyi bir şekilde aktarmışlardır (Demiray, 2012). Bundan dolayı bu millet iki kültürlü sayılmaktadır. Hem kendi kültürünü nesilden nesile aktararak korumuşlardır hem de yaşadıkları yerli kültürlerden etkilenmişlerdir. Bayraktar (2013), Ahıska Türklerinin Orta Asya’ya sürgün edilmesinin bir sonucu olarak, bu etnik azınlığın sadece kültürel değişikliklere uğramadığını, aynı zamanda yerleştikleri bölgenin kullandığı resmi diline de hâkim olarak iki dilli bir millet olduklarını savunmuştur. Dahası, kırsal alanlarda, yerel etnik çevrenin içinde yaşayan Ahıska Türkleri yerel dili öğrenme mecburiyetinde kalmışlardır. Büyük şehirlerde yaşayan Ahıska Türkleri ise Rusçayı da iyi seviyede öğrenmişlerdir. Bu nedenle iki dillilik yahut üç dillilik bu etnik azınlığın özelliği sayılabilmektedir (Aydın, Harding, Hoover, Kuznetsov ve Swerdlow, 2006). Örneğin, Kazakistan’da yaşayan Ahıska Türkleri üç dile hakim (Ana Dili, Rusça ve Kazakça) bir millettir. Zeyrek’e (2008) göre, defalarca sürgün edilmelerine rağmen Türkçe, Ahıska Türklerinin %91’inin ana dili olmaya devam etmektedir. İki dillilik ve etnik kimlik arasındaki ilişkiyi inceleyen Lambert (1967), araştırmaları sonucunda, ikinci dile de hâkim olan bireylerin daha önce etnik kimliğinin değişikliğe uğradığını savunmuştur. Buna göre, kişilerin yeni bir dilde yeterlilik düzeyi ne kadar yüksek olursa, kimliğinin de o kadar büyük olasılıkla değişeceğini iddia etmiştir (Lambert, 1967). Sonuç olarak, Ahıska Türklerinin Orta Asya’ya sürgün edilmesiyle birlikte, bu etnik azınlık, çeşitli toplumların kültürel unsurlarının etkileşimi sonucunda iki dilli ve iki kültürlü olarak kabul edilmektedir (Bayraktar, 2013).

3. AHISKA TÜRKLERİNİN TARİHİ VE PSİKOLOJİK ÖZELLİKLERİ

Zeyrek’e (2008) göre, Ahıska bölgesi 1828 yılına kadar Osmanlı İmparatorluğu’na aitti. Osmanlı İmparatorluğu ile Rusya arasında yaşanan anlaşmazlıklar sonucunda, Ahıska toprakları Rus İmparatorluğu’nun hâkimiyetine geçmiştir. 14 Kasım 1944’te İkinci Dünya Savaşı’nın sona ermesiyle birlikte Ahıska Türkleri, anavatanlarından Orta Asya Cumhuriyetlerine (Kazakistan, Özbekistan ve Kırgızistan’a) sürgün edilmişler (Zeyrek, 2001). Sürgün edildikten sonra Ahıska Türklerinin hayatları tamamen değişiklik göstermiştir. Yabancı topraklarda ve başka toplumların etkisi altında yaşamak zorunda kalmışlardır. Sürgün edinilen topraklarda zor şartlarda yaşayıp o topraklardan ayrılmak sert bir ceza ile sonuçlandırılmaktadır (Yunusov, 1999). Ancak, 1956’da Stalin’in ölümünden sonra, katı rejimin etkileri kırılmış, böylece Ahıska Türkleri başka şehirlerde yaşayan akrabalarını bulma fırsatına sahip

olmuştur. Zeyrek (2001) çalışmasında, 1956 yılını Ahıska Türkleri için tarihte çok önemli bir dönüm noktası olarak nitelendirmektedir. Bunun sebebi olarak ise aile üyelerinin birbirine kavuşabilmesini, birleşip aynı bölgelerde yaşadıkları için kendi kültürel kimliklerini ve anadili koruma fırsatını bulabilmelerini göstermiştir.

Zeyrek (2001), kültürel değişimler oluşması ve çeşitli dillerin edinilmesiyle Ahıska Türklerinin psikolojik ve kültürel şokunun sona ermediğini belirtmiştir. Çünkü 1989 yılında, Fergana bölgesindeki yerel halkla yapılan çatışmanın bir sonucu olarak Ahıska Türkleri, Özbekistan'dan Rusya'ya, Azerbaycan'a, Ukrayna'ya, komşu ülkeler Kazakistan ve Kırgızistan'a yeniden sürgüne maruz kalmışlardır. Aynı zamanda, Ahıska Türklerinin psikolojileri de son derece kötü durumdaydı çünkü sürgün sürecinde neredeyse her ailenin akrabaları veya yakınları öldürülmüştü (Zeyrek, 2001). Zorunlu göçün doğal sonuçları olarak ortaya çıkması beklenen depresyon, yabancılaşma, stres ve ayrımcılık duyguları bu etnikte az oranda saptanmıştır (Keskin ve Anaç, 2016). Bu duruma Ahıska Türklerinin sürgün sonucu yaşadıkları negatif olaylarda akrabalarına destek verme geleneğinin etkili olduğu düşünülmektedir. Sarason, Levine, Basham ve Sarason (1983), psikolojik ve sosyal desteğin olumlu adaptasyonu ve kişisel gelişmeyi teşvik ettiğini, stres ve diğer psikolojik bozuklukların ortaya çıkmasını önlediğini savunmuşlardır. Ahıska Türklerinin birlikte yaşaması ve birbirine destek çıkması, bireylerin kültür şoku yaşaması, yabancı bir coğrafya ve toplumla karşılaşmasına rağmen, her türlü zor yaşam koşulları, çatışma ve krizlere karşı dayanılmasına yardımcı olmuştur (Keskin ve Anaç, 2016). Araştırmalar, bu etnik azınlığın mensuplarının belirsizlik, utanç, şüphe, suçluluk, aşağılık, yalnızlık, umutsuzluk ve başka aşamalardan geçtiğini göstermiştir. Fakat tüm zorluklardan ve krizlerinden kurtulan Ahıska Türkleri, kohezyon, dayanıklılık, çalışkanlık ve üretkenlik, yeni ilişkilere açık olma, yeni bir topluma hızlı bir şekilde uyum sağlama ve dostluk içinde yaşama yeteneği gibi nitelikleri oluşturmuştur (Aydingün ve Aydingün, 2014; Keskin ve Anaç, 2016; Ossipov, 2007; Zeyrek, 2001).

Başka önemli dönemlerden birisi ise 1991'deki Sovyetler Birliği'nin dağılmasıdır. SSCB dağıldıktan sonra Ahıska Türkleri, Rusya Federasyonu tarafından, topraklarında yasadışı ikamet edenler grubuna alınmıştır (Aydingün ve Aydingün, 2014; Ossipov, 2007). Dolayısıyla bu durum Ahıska Türklerinin Rusya'dan Amerika'ya göç etmesine neden olmuştur (Aydingün ve Aydingün, 2014). 2004 yılında başlayan Ahıska Türklerinin ABD'ye göç etmesi hakkında çıkarılan Uluslararası Göç Örgütü programının sonucunda, Rusya ve ABD hükümetlerinin doğrudan katılımıyla, Ahıska Türklerinin Krasnodar bölgesinden ABD'ye yeniden yerleştirilmesi kararlaştırılmıştır (Kurt ve Açıkgöz, 2017). Bu program 2004 yılında başlayıp 2007 yılına kadar devam etmiştir. Ossipov'un (2007) belirttiği gibi, bu program sırasında göç edenler, 12,5-15 bin kişi civarında olup, Krasnodar bölgesinin nüfusunun yaklaşık %83'ünü oluşturmaktadırlar. Amerika Birleşik Devletleri'nde Ahıska Türklerine yönelik yapılan çalışmalarda, Amerika'ya göç etmelerinin ana sebeplerinden birisinin hem ulusal hem de kültürel düzeyde Rusya'da karşılaştıkları insan hakları ihlalleri olduğu bulunmuştur (Aydingün ve Aydingün, 2014). ABD'de de yapılan başka bir çalışmanın katılımcılarından biri, "Rusya'da Türk ırkının bir temsilcisiyseniz, bu size pek çok sorun yaratacaktır. Büyük şehirlerde yaşamanıza, üniversiteyi bitirmenize veya birkaç dil bilmenize rağmen hiç kimse sizi sırf Türk olduğunuz için işe almak istemez" şeklinde durumu ifade etmiştir (Vladislav, 2016). Amerika Birleşik Devletleri'ne göç ettikten sonra Ahıska Türklerinin zorlukları bitmemektedir. Yeni topluma uyum sağlamanın ve yeni dil öğrenmenin yanında yerleşim sıkıntıları ile de karşılaşmışlardır. Çünkü ABD politikasına göre Ahıska Türklerini Amerika Birleşik Devletleri'ndeki belirli bir bölgeye değil, ancak kısıtlı sayılarda grupların 30'dan fazla eyalete yerleştirilmesi şeklindedir. Bundan dolayı Ahıska Türkleri akrabalarından ve yakınlarından kopup yalnız bir şekilde yaşamak zorunda kalmışlardır. Bu durum, yerleşim ile adaptasyon süreçlerinin başlamasına ön koşullar yaratmıştır. Ayrıca Ahıska Türklerinin Krasnodar Bölgesi'nde yaşanan ve kitlesel yerleşimden kaynaklanan yerli halk ile çatışmalar olmaması için Amerika bir etnik azınlığın aynı bölgede bulunmasını önlemeye çalışmıştır. Böylece yerel halkla çarpışma riskini azaltmıştır (Aydingün ve Ranard, 2006). Vladislav'ın (2016) çalışmasında yer alan bir katılımcıya göre: "Adaptasyon olağanüstüydü. Bizimle çalışan göç yetkilileri ve araştırmacılar, halkımızın diğer etnik gruplarla birlikte dostça yaşamasına ve asimile olmadan yerli topluma uyum sağlayabilme yeteneğimize şaşırdılar." demiştir. Ancak, başka bir çalışmaya katılan katılımcı, "Rusya'da etnik ve dini kimliğimizi kaybetmek daha zordu çünkü bu bilgileri gizli tutmak zorundaydık. Fakat Amerika'da etnik köklerimizi ve dinimizi gizlemeden, korkmadan ve özgür bir şekilde yaşıyoruz. Bundan dolayı burada gençlerimiz dilini, dinini ve kültürünü daha hızlı unutmaya eğilimlidirler, bu yüzden çocuklarımıza genç yaşlardan

beri ana dilimizin, kültürümüzün ve dinimizin önemli olduğunu gösterip gerekli bilgiler ile birlikte kültürümüze sevgiyi ve saygıyı öğretiyoruz.” (Swerdlow, 2006).

Ahıska Türklerinin en önemli sorunu, kültürel ve ulusal kimliğin gelecek nesillere aktarılmasıdır (Ossipov, 2007). Anavatanından Sovyetler Birliği zamanında sürgüne maruz kalan Ahıska Türkleri dünyanın farklı ülkelerinde, Rusya, Amerika Birleşik Devletleri, Kazakistan, Kırgızistan, Özbekistan, Gürcistan, Ukrayna, Azerbaycan ve Türkiye olmak üzere dağılmış bir şekilde yaşamaktadırlar. Bu nedenle, Alptekin’in (2014) bahsettiği gibi, Ahıska Türklerin kültürünü ve kimliklerini korumak amacıyla, farklı bölgelerde yaşayan küçük grupları bir araya getirecek olan bir örgüte ihtiyaç vardır. Bu düşünce doğrultusunda Şubat 1991’de Kazakistan’ın Almatı kentinde Kurdayev tarafından ‘Ahıska Kültür Merkezi’ açılmıştır. Üstelik 2009 yılında Dayton, Ohio eyaletinde açılan Ahıska Türklerinin oldukça büyük bir sivil toplum örgütü ‘Türk - Amerikan Kamu Merkezi’ kurulmuştur (Swerdlow, 2006). Bu örgütlerin amacı, Ahıska Türklerinin kültürünü, dilini ve başka etnik özelliklerini koruyup ev sahibi toplumla samimi ilişkiler kurmasını sağlamaktır. Ayrıca vatandaşlık için danışmanlık hizmeti, Türkçe öğretmek, dini ve spor etkinlikleri düzenlemektir (Swerdlow, 2006).

Sonuç olarak, kimlik konusunun, kültürel ve etnik olarak ikiye ayrılabilmesine dikkat edilmelidir (von Werthern ve ark., 2018). Etnik boyutu, bu ulusun İslam’ı kabul eden Gürcü (Blandy, 1998; Trier, Kilimnik ve Tarkhan-Mouravi, 2011) veya Türklerin torunları olup olmadığı (Kalkan, 1998) gibi etnik köken sorusuyla doğrudan ilgilidir. Öncelikle etnik boyutuna odaklanırsak, Sovyet rejiminin Gürcü, Azerbaycanlı veya Orta Asya milletleri ile asimilasyona yönelik politikasına rağmen, Ahıska Türkleri kendi Türk kökenlerini savunup Türk kimliklerini koruyabilmişlerdir (Zeyrek, 2001). Ancak, Panesh ve Ermolov (1999), farklı ülkelere zorla yerleştirilmesi sonucunda Ahıska Türklerinin çeşitli kültürlerle karşılaştıklarını ve farklı etnik gruplarla bir arada yaşamak zorunda kaldıklarını savunmuştur. Sonuç olarak Ahıska Türkleri, bir yandan kendi öz kültürel özelliklerinin çoğunu korurken, öte yandan ise taşındıkları etniklerin kültürel unsurlarından bazılarını benimsedikleri için iki kültürlü millet sayılmaktadır (Panesh ve Ermolov, 1999). Fakat iki kültürlü olmalarına rağmen farklı ülkelerde yaşan Ahıska Türklerinin gelenekler ve görenekleri, davranışları ve diğer kültürel özellikleri hemen hemen aynıdır.

Makalede görüldüğü gibi Ahıska Türkleri hakkında çok az sayıda psikolojik araştırma bulunmaktadır. Bu milletin sürgünden kaynaklanan psikolojik özelliklerini incelemeye ihtiyaç vardır. Çünkü zamanımızda Ahıska Türklerinde de olduğu gibi milyonlarca insan zorunlu göçe maruz kalmaktadır. Dolayısıyla, zorunlu göçün insanlarda ve etnik azınlıklarda bıraktığı psikolojik etkisini incelemek önemlidir.

EXTENDED ABSTRACT

The history of each ethnic group includes significant events, the memory of which is inherited through the generations. Thus, this uninterrupted process forms the cultural, social, and historical memory of the people. Especially significant and memorable events are events that have a negative connotation like deportation, exile, genocide, and forced migration. Therefore, these negative memories affect a person's ethnic identity and psychological state. However, an analysis of scientific literature showed that there are few studies aimed at determining the psychological and ethnic characteristics of forcibly deported people. Hence, the present study is aimed at determining the ethnic identity and psychological characteristics of the deportees. The study focuses on Ahıska Turks who were forcibly deported from their homeland to Kazakhstan and the other republics of Central Asia.

The first part of the article aimed at defining the concept of deportation and its effects on the cultural and social life of deportees. Scientists understand deportation as the process of forcibly removing people from their homeland without any reason. Since deportation is characterized by restrictions on returning, people are forced to live in foreign environments and societies. As a result of that deportees face such problems as changes or loss of culture, language, religion and other ethnic characteristics. Furthermore, the problem with resettlement, employment, education, family conflicts and economic difficulties are consequences of deportation. These problems become the ground for the formation of psychological disorders like trauma, acculturation stress, adaptation issues, depression, anxiety and post-traumatic stress disorder.

The next important concept of the study is ethnic identity. The psychologists considered ethnic identity as a psychological category that is characterized by the awareness that a person belongs to a certain ethnic community. There are age-specific features of the formation of ethnic identity. Therefore, the first three years are characterized by initial familiarization with ethnic characteristics. During the next year, the children begin to accumulate information about their ethnic features (differences in skin color, facial features, language, etc.). From the age of 4 to 8, information still collects and there is an awareness of belonging to a certain ethnic community. Finally, the process of forming an ethnic identity is completed by the age of 10. Thus, the formation of ethnic identity begins from an early age and with increasing age the identification with the ethnic group becomes stronger. Besides, scientists have proved that the family and close people, the ethnic environment and the status of an ethnic group in society are the main factors influencing the formation of ethnic identity. Societies, where the status of ethnic minorities is equal, are characterized by a large number of bicultural population.

The second part of this article was about the origin and ethnicity of the Ahıska Turks. According to Georgian scientists, Ahıska Turks are descendants of the ancient Georgian Mesh tribes, who converted to Islam and assimilated with the arrival of the Ottoman Empire. Another theory is based on the fact that Ahıska Turks are the indigenous inhabitants of the south of Georgia, who are the descendants of ancient Turkic tribes such as Saks, Huns and Kipchaks. However, most scientists consider that this ethnic minority are representatives of the Oghuz Turks who migrated to the territory of Ahıska from central Anatolia. The last theory is supported by Ahıska Turks, who consider themselves as Oghuz Turks. Some Ahıska Turks living in Georgia consider themselves descendants of Georgians. This can be explained by Georgia's policy towards the Ahıska Turks. In order to return to their homeland, Ahıska Turks were forced to pretend that they are originally Georgians. Thus, at different times, Ahıska Turks were called "Sunni Georgians", "Miskhitans", "Azerbaijanis", "Soviet Turks", and "Caucasian Turks".

The final part contains a brief history of these people. Ahıska Turks are thrice-deported people. Before the deportation, they lived in an area called Ahıska, which was located on the border of Turkey and Georgia. As a result of the war between Turkey and Russia, the region of Ahıska became part of the Russian Empire. Since then, difficult times have begun for this ethnic minority. The first mass deportation was on November 14, 1944, within two hours, all the indigenous population of Ahıska was exiled to Kazakhstan, Uzbekistan and Kyrgyzstan. The second wave of deportations occurred in Uzbekistan, due to a conflict with local people. Ahıska Turks were forced to migrate to Russia, Azerbaijan, Kazakhstan and Kyrgyzstan. Russia's unfriendly policy towards the Ahıska Turks caused the third wave of migrations to the United States, Ukraine and other countries.

The result of these difficult periods has led to psychological and social issues. Furthermore, it has been shown that representatives of this ethnic minority passed through uncertainty, shame, doubt, guilt, loneliness, despair and other psychological issues. Nevertheless, Ahıska Turks who suffered all the difficulties were identified with such qualities as social cohesion, endurance, hard-working, productivity, the ability to be open to new relationships, quickly adapt to a new society and friendly co-exist with different ethnicities.

As a result of the deportation, these people had to live in different countries and interact with various cultures. During the process of long-term interaction with other cultures, the Ahıska Turks became representatives of two cultures. Moreover, this ethnic minority is characterized by bi/trilingualism, as getting into a new social environment they were forced to learn the language of the host society.

KAYNAKÇA

- Aboud, F. E. (1977). Interest in ethnic information: A cross-cultural developmental study. *Canadian Journal of Behavioural Science*, 9(2), 134. DOI: 10.1037/h0081615
- Alptekin, M. Y. (2014). Meskhetian Turks in Fourth Land: Identity and Socio-economic Integration into American Society. *Journal of Identity and Migration Studies*, 8(1), 47-67.
- Aydin, A. & Kemahli, F. (2017). Ahıska Türklerinde Göç Ve Kültürel Kimlik İlişkisi; Erzincan İlinde Yaşayan Ahıska Türkleri Örneği. Uluslararası Ahıska Türkleri Sempozyumu, Dünya Ahıska Türkleri Birliği, Erzincan-Türkiye, *Erzincan Üniversitesi Özet Kitabı*, 2: 285-298.

- Aydingün, A. & Aydingün, İ. (2014). *Ahıska Türkleri: ulusötesi bir topluluk ulusötesi aileler*. Ankara: Ahmet Yesevi Üniversitesi.
- Aydingün, A. & Ranard, D. A. (2006). *Meskhetian Turks: An introduction to their history, culture and resettlement experiences*. Washington: Center for Applied Linguistics.
- Aydingün, A., Harding, C. B., Hoover, M., Kuznetsov, I. & Swerdlow, S. (2006). *Meskhetian Turks*. Washington: Center of Applied Linguistics.
- Bayraktar, R. (2013). *Eski Sovyetlerde Türk Kimliği*. Ankara: Berikan Yayınevi.
- Berry, J. W. (2005). Acculturation: Living successfully in two cultures. *International Journal of Intercultural Relations*, 29(6), 697-712. DOI: 10.1016/j.ijintrel.2005.07.013
- Bhugra, D. (2004). Migration and mental health. *Acta Psychiatrica Scandinavica*, 109(4), 243-258. DOI: 10.1046/j.0001-690X.2003.00246.x
- Blandy, C. (1998). *The Meskhetians: Turks or Georgians? A People Without a Homeland*. Sandhurst: Conflict Studies Research Centre, Royal Military Academy.
- Carswell, K., Blackburn, P. & Barker, C. (2011). The relationship between trauma, post-migration problems and the psychological well-being of refugees and asylum seekers. *International Journal of Social Psychiatry*, 57(2), 107-119. DOI: 10.1177/0020764009105699
- Demiray, E. (2012). Anavatanlarından Sekiz Ülkeye Dayılmış Bir Halk: Ahıska Türkleri. *Electronic Turkish Studies*, 7 (3), 877-885.
- Derviş, L. (2019). Ahıska Türkleri – Üç Kere Sürgün Edilen Halk. *Karadeniz Uluslararası Bilimsel Dergi*, (43), 145-152.
- Driedger, L. (1975). In search of cultural identity factors: A comparison of ethnic students. *Canadian Review of Sociology*, 12(2), 150-162. DOI: 10.1111/j.1755618X.1975.tb00035.x
- Eremeev, D. E. (1971). *Ethnogenesis of the Turks: (Origin and main stages of history)*. Moscow: Nauka
- Erikson, E. H. (1993). *Childhood and society*. New York: WW Norton & Company.
- Espin, O. M. (1987). Psychological impact of migration on Latinas: Implications for psychotherapeutic practice. *Psychology of Women Quarterly*, 11(4), 489-503. DOI: 10.1111/j.1471-6402.1987.tb00920.x
- Geertz, C. (1967). *Old societies and new states: The quest for modernity in Asia and Africa*. Washington: Free Press.
- Goodman, M. E. (1964). *Race awareness in young children*. New York: Collier.
- Güvenç, B. (2016). *Türk Kimliği Kültürel Tarihin Kaynakları*. İstanbul: Boyut Yayın Grubu
- Hosin, A. A., Moore, S. & Gaitanou, C. (2006). The relationship between psychological well-being and adjustment of both parents and children of exiled and traumatized Iraqi refugees. *Journal of Muslim Mental Health*, 1(2), 123-136.
- Kalkan, M. (1998). Ahıska Türklerinin Menşei ve Tarihi Gelişim Seyirleri. *Bilig*, 7, 160-170.
- Katz, P. A. (1976). The acquisition of racial attitudes in children. In P. A. Katz (Ed.), *Towards the elimination of racism* (pp. 125-154). New York: Pergamon.
- Keskin, S. & Anaç, Ö. (2016). Ahıska Türklerinin 1944 Sürgünü'nden Günümüze Gürcistan'a Geri Dönüş Mücadelesi ve 2007 Yılına Kadar Dönenlerin Durumu. Gürcistan'daki Müslüman Topluluklar-Azınlık Hakları, Kimlik ve Siyaset, *Ankara-Türkiye, Özyurt Özet Kitabı*, 1: 275-294.
- Kiknadze, Z. (2008). Religion in Georgia. In T. Lomsadze & L. Nadareishvili, (Ed.), *All about Georgia. The collection is intended for persons deported from South Georgia in 1944* (pp. 21-30). Tbilisi: University Press.

- Kurt, H. & Açıkgöz, M. A. (2017). ABD’de yaşayan Ahıska Türkleri. *Marmara Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 4(1), 107-127.
- Lacroix, M. & Sabbah, C. (2011). Posttraumatic psychological distress and resettlement: The need for a different practice in assisting refugee families. *Journal of Family Social Work*, 14(1), 43-53.
- Lambert, W. E. (1967). A social psychology of bilingualism. *Journal of Social Issues*, 23(2), 91-109. DOI: 10.1111/j.1540-4560.1967.tb00578.x
- Liebkind, K. (1989). The identity of a minority. *Journal of Multilingual & Multicultural Development*, 10(1), 47-57. DOI: 10.1080/01434632.1989.9994362
- Miller, K. E., Worthington, G. J., Muzurovic, J., Tipping, S. & Goldman, A. (2002). Bosnian refugees and the stressors of exile: A narrative study. *American Journal of Orthopsychiatry*, 72(3), 341-354. DOI: 10.1037/0002-9432.72.3.341
- Munoz, L. (1980). Exile as bereavement: Socio-psychological manifestations of Chilean exiles in Great Britain. *British Journal of Medical Psychology*, 53(3), 227-232. DOI: 10.1111/j.2044-8341.1980.tb02545.x
- Ossipov, A. (2007). Recent Developments Concerning the Meskhetian Turks in Krasnodar Krai. *Human Rights Centre "Memorial"*, http://www.minelres.lv/mailling_archive/2007-August/005226.html. 9 Ocak 2021.
- Panesh, E. H. & Ermolov, N. B. (1999). The Meskhetian Turks. *Soviet Ethnography*, (1), 18.
- Perez, R. M. (2016). Lifelong ambiguous loss: The case of Cuban American exiles. *Journal of Family Theory & Review*, 8(3), 324-340. DOI: 10.1111/jftr.12147
- Porter, J. D. (1971). *Black child, white child: The development of racial attitudes*. Cambridge: Harvard University Press.
- Roizblatt, A. & Pilowsky, D. (1996). Forced migration and resettlement: Its impact on families and individuals. *Contemporary Family Therapy*, 18(4), 513-521. DOI: 10.1007/BF02195714
- Rosenthal, B. G. (1974). Developments of self-identification in relation to attitudes toward the self in the Chippewa Indians. *Genetic Psychology Monographs*, 90(1), 43-141.
- Sachs, E., Rosenfeld, B., Lhewa, D., Rasmussen, A. & Keller, A. (2008). Entering exile: Trauma, mental health, and coping among Tibetan refugees arriving in Dharamsala, India. *Journal of Traumatic Stress: Official Publication of the International Society for Traumatic Stress Studies*, 21(2), 199-208. DOI: 10.1002/jts.20324
- Sarason, I. G., Levine, H. M., Basham, R. B. & Sarason, B. R. (1983). Assessing social support: The social support questionnaire. *Journal of Personality and Social Psychology*, 44(1), 127-139. DOI: 10.1037/0022-3514.44.1.127
- Seferov, R. & Akış, A. (2008). Sovyet döneminden günümüze Ahıska Türklerinin yaşadıkları coğrafyaya göçlerle birlikte genel bir bakış. *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, (24), 393-411.
- Shpet, G. G. (1927). *Introduction to ethnic psychology*. Moscow: State Academy of Art Sciences.
- Simonenko, V. A. (2002). Meskhetian Turks: Historical Fate and Problems of Cultural Adaptation, Faculty of History, Department of the Ancient and Middle Ages History, Master Thesis, Krasnodar: Kuban State University.
- Sumbadze, N. & Tarkhan-Mouravi, G. (2005). Repatriation and adaptation of Deported Meskhetians: Society and state in supra-national context. *Centre for Geopolitical & Regional Studies*, <http://www.policy.hu/sumbadze/osiipf.html>. 10.12.2020.
- Swerdlow, S. (2006). Understanding post-Soviet ethnic discrimination and the effective use of US refugee resettlement: The case of the Meskhetian Turks of Krasnodar Krai. *California Law Review*, 94(6), 1827-1878. DOI: 10.2307/20439082

- Trier, T., Kilimnik, F. & Tarkhan-Mouravi, G. (2011). *Meskhethians: Homeward Bound...* Tbilisi: European Centre for Minority Issues-Caucasus.
- Vladislav, K. (2016). Unrepresented people's communities in the USA in the modern period: Assimilation and adaptation. *Saint Petersburg State University*, <https://dspace.spbu.ru/handle/11701/3252>. 20 Mart 2020.
- von Werthern, M., Robjant, K., Chui, Z., Schon, R., Ottisova, L., Mason, C. & Katona, C. (2018). The impact of immigration detention on mental health: a systematic review. *BMC Psychiatry*, 18(1), 1-19. DOI: 10.1186/s12888-018-1945-y
- Yanmış, M. & Kahraman, B. (2013). Gençlerin dini ve etnik kimlik algısı: Diyarbakır örneği. *Akademik İncelemeler Dergisi*, 8(2), 117-153.
- Yunusov, A. (1999). The Ahiska (Meskhetian Turks): Twice Deported People. *Central Asia and Caucasus*, 1(2), 162-165.
- Zeyrek, Y. (2001). *Ahiska Bölgesi ve Ahiska Türkleri*. Ankara: Pozitif Matbaacılık.
- Zeyrek, Y. (2008). Tarihin Okunmamış Sayfası: Ahıska. *Uluslararası Suçlar ve Tarih Dergisi*, 5(6), 2-24.